

آسیای میانه: آب برای گاز

مسائلی چون وضعیت جغرافیایی، ارضیه‌های اتحاد شوروی و افزایش جمعیت، جمهوری‌های آسیای میانه را ناگزیر کرده برای حل معضل آب آستین بالا زنند

رنه کانیا

نویسنده کتاب‌هایی چون «میان امپراتوری‌ها» (نشر لافون، پاریس، ۱۹۸۱)، نجوای استپ (نشر پایو، پاریس، ۱۹۹۹) و تهیه‌کننده مجموعه عکس‌های «رؤیاهای یک خانواده استپ‌نشین» (ترانسپورتال، پاریس - چاپ: اکتبر ۲۰۰۱)

حوضه حیدرکول سرازیر شد.

این اتفاق سی سال است که هر سال با مقدار آب بیشتری نسبت به قبل، روی می‌دهد. استفاده بیشتر از برق آبی در زمستان باعث می‌شود که نیروگاه‌ها فاضلاب عظیمی را روانه رودخانه کنند. نتیجتاً، حوضه حیدرکول که قبلاً صحرا بود، اینک به دریاچه عظیم و بی‌مصرفی تبدیل شده که دویست کیلومتر طول و سی کیلومتر عرض دارد و شانزده کیلومتر مکعب آب را که دریای آرال بی‌اندازه تشنه آن است، در خود انبار کرده است.^۱

حل شدن مشکل آب

سیلاب «انتقام» امسال بزرگ‌تر از سیلاب پارسال بود. سیلاب که پانزده روز طول کشید، فقط شکایتی چند را از سوی ازبک‌ها برانگیخت. اما قرقیزهای حيله‌گر بعد اعلام کردند که با رها کردن این مقدار عظیم آب، احتمالاً تابستان آینده نخواهند توانست ذخایر آب موردنیاز ازبک‌ها را تضمین کنند. این بار ازبکستان به چالاکی واکنش نشان داد و پنج روز بعد مذاکرات آغاز شد. پس از ده روز، گاز خانه من دوباره برقرار شده بود!

رسانه‌ها نسبت به مذاکرات ابراز بدبینی می‌کردند. اما دوازدهم جولای اعلام شد که مشکل آب حل شده است. معاونان نخست‌وزیرهای قزاقستان، قرقیزستان و ازبکستان توافق‌نامه‌ای را برای «استفاده منطقی از آب و منابع انرژی» امضا کردند. هر چند ظاهراً این «تفاهم‌نامه» یک ساله و توسط مسئولان اداری تنظیم شده بود، اما راه را برای تبادلات چندجانبه به جای توافقات دوجانبه قبلی باز کرد. قرقیزستان برق و آب به قزاقستان و ازبکستان خواهد داد و در عوض از اولی ۴۰۰ هزار تن زغال‌سنگ و از دومی گاز دریافت می‌کند. با این وصف، رویداد مهم چند روز بعد اتفاق افتاد. بیست و نهم ژوئیه متنی قانونی در مورد «استفاده بین دولتی از منابع آب، سدها و تأسیسات مربوط به اقتصاد آب» در بیشکک منتشر شد. این قانون آغازگر دورانی جدید در منطقه است و از بیانیه دوبلین، مصوب ۱۹۹۲،

سوء مدیریت فاجعه‌بار آب، باعث مرگ دریای آرال شده است.

هنگامی که در ژانویه ۲۰۰۱ گاز خانه‌ام در بیشکک (پایتخت قرقیزستان) همچون زمستان‌های گذشته قطع شد، من ازبکستان، همسایه قرقیزستان را لعنت کردم که شیرهای گاز را در سخت‌ترین ایام بسته بود. باز هم باید هفته‌های متوالی در خانه‌ام از سرما می‌لرزیدم. اما نمی‌دانستم که امسال قرقیزها تصمیم گرفته بودند از «سلاح آب» علیه همسایه‌شان استفاده کنند.

قرقیزها چگونه از این سلاح استفاده کردند؟ آنها فقط دریچه‌های سد توکتوگول را که آب آن از طریق رود سیر دریا به ازبکستان و قزاقستان می‌رود، باز کردند. دلیل‌شان هم آن بود که به خاطر فقدان گاز باید به طرف نیروگاه‌های برق آبی خود آب بفرستند. مقادیر عظیم آب، بندها را در دشت فرغانه ازبکستان درهم شکست، زیرا در فصل سرما کسی منتظر آن نبود. مقداری جلوتر در سمت شمال، یخ رودخانه را مسدود کرده بود، پس آب، همچون آب نیروگاه‌ها در زمستان، به طرف

الهام گرفته است. به موجب بیانیه مذکور، «آب که موارد استفاده گوناگون دارد، حائز ارزش اقتصادی است و باید به عنوان دارایی اقتصادی به رسمیت شناخته شود».

اگر قرقیزها بتوانند همسایگانشان را به رعایت توافق‌نامه یاد شده وادارند، از این پس دو همسایه‌اش باید علاوه بر پرداخت پول برای آب - که به این ترتیب به یک کالای تجاری واقعی تبدیل می‌شود - برای تأسیسات آبی و فعالیت تخصصی مربوطه نیز پول پرداخت کنند. اگر قدرت‌های اقتصادی منطقه خردمندانه رفتار کنند، انقلابی عمده در پیشگیری از اتلاف آب، که یکی از عیب‌های موروثی دوران شوروی است، رخ خواهد داد.

نبود کنتور و رایگان بودن آب کشاورزی سبب شده است که آب در شهرها و روستاها به نحوی

غیرعادی هدر رود. رخوت همگانی و فراهم شدن آب فراوان به وسیله تأسیسات عظیم دوران شوروی، «هنر آبیاری» را که طی قرون پدید آمده بود نابود کرده است. هر جا آب فراهم می‌شود، مقدار آن چنان زیاد است که حتی به ضرر گیاهان و انسان‌ها تمام می‌شود. صحراها به باتلاق بدل می‌شوند و انسان‌هایی که تاکنون تشنه‌لب بودند در محاصره پشه‌ها قرار می‌گیرند، اما هیچ گله و شکایتی نیست.

چنگیزخان، تیمورلنگ و سلاح آب

رخوت و عدم مسئولیت که ظرف چند دهه در رفتار مردم ریشه دوانده، سبب شده است که کلیه تأسیسات آبی دچار اشکالات اساسی شوند. آب از بیشتر سدها و آبراه‌ها نشت می‌کند. آبراه بزرگ و معروف ترکمن از حفاظت سیمان بی‌بهره است و نیمی از آب کشاورزی را در صحرای قره‌قوم هدر می‌دهد. آب مازاد کشاورزی هیچگاه زهکشی نمی‌شود، به همین علت در بسیاری از نقاط آسیای میانه باتلاق‌ها و دریاچه‌هایی از آب استفاده شده دیده می‌شود، در صورتی که دریای آرال از بی‌آبی رو به مرگ می‌رود. شاید قانون جدید بتواند به این دوران زشت اتلاف آب پایان دهد.

آیا مردم منطقه از این قانون حمایت خواهند کرد؟ به طور فردی، آری؛ به طور جمعی، شاید. در هر صورت، به عهده دولت‌هاست که وارد عمل شوند، زیرا وضعیت کنونی آستان خطرهای مختلف است. در غیر این صورت، آب در این منطقه به سلاح جنگی وحشتناکی تبدیل خواهد شد، سلاحی از آن گونه که دشمنانی چون چنگیزخان - که جریان یک رودخانه را به سوی منطقه منحرف کرد - و تیمورلنگ - که با خراب کردن آبراه‌ها آبدی‌ها را خشکاند - از آن استفاده کردند.

امیرنشین‌های بخارا و خجند قرن‌ها برای در اختیار گرفتن رود زرافشان با هم جنگیدند. روسیه نیز پس از مدت‌ها تلاش برای تصرف بخارا، بالاخره با قطع آب شهر در ۱۸۶۸ آن را تصرف کردند. شوروی‌ها هم بر پیچیدگی اوضاع افزودند. آنها جمهوری‌های کوچکی چون قرقیزستان و تاجیکستان ایجاد کردند که آب فراوان در اختیار دارند و در جوار آنها جمهوری‌هایی نیرومندتر یا ثروتمندتر - چون قزاقستان، ازبکستان و ترکمنستان - خلق کردند که با کمبود آب دست به گریبان‌اند. شوروی‌ها سپس تعدادی سد در امتداد مرزهای این جمهوری‌ها احداث کردند.

رخوت همگانی و فراهم شدن

آب فراوان به وسیله تأسیسات

دوران شوروی «هنر آبیاری» را که

طی قرون پدید آمده بود

نابود کرده است.

در ۱۹۱۱ حدود پانزده میلیون نفر در ترکستان (شامل ترکمنستان، ازبکستان، تاجیکستان، قرقیزستان، جنوب قزاقستان و شین جیانگ چین) زندگی می‌کردند. جمعیت این ناحیه حالا به هفتاد و سه میلیون نفر رسیده و تا ۲۰۲۵ احتمالاً از مرز صد میلیون خواهد گذشت که فشار زیادی متوجه ذخایر آب خواهد کرد. دریای آرال بر اثر سوء مدیریت منابع آب قبلاً از بین رفته است. خطر چنین سوء مدیریتی اینک برخی مناطق آباد شهری چون بخارا را مورد تهدید قرار داده است!

راه‌حل این مشکلات در همکاری نزدیک بین پنج جمهوری آسیای میانه نهفته است. این جمهوری‌ها باید خود را برای فداکاری‌هایی که تقسیم آب ایجاب می‌کند، آماده‌سازند. ■

۱. دریای آرال را دو رودخانه سیردریا و آمودریا تغذیه می‌کردند تا آن که شوروی سابق تصمیم گرفت جریان این رودها را برای مزارع پنبه تغییر دهد. امروز، مساحت آرال یک دوم و حجم آبش یک سوم کاهش یافته است.

رودخانه‌ها

سیردریا

طول: ۳۰۷۸ کیلومتر
سرچشمه: کوه‌های تیان‌شان (قرقیزستان).

مصب: دریای آرال

کشورهای ساحلی: قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان، ازبکستان.

جمعیت ساحلی: ۱۳/۴ میلیون نفر

آمودریا

طول: ۲۶۲۰ کیلومتر
سرچشمه: شمال هندوکش (افغانستان).

مصب: دریای آرال

کشورهای ساحلی: افغانستان، تاجیکستان، ترکمنستان، ازبکستان.

جمعیت ساحلی: ۱۵/۵ میلیون نفر

